

ПЕРЕДМОВА

Цей випуск за одностайною згодою усіх авторів присвячуємо пам'яті видатного українського археолога, члена-кореспондента Національної академії наук України, доктора історичних наук, прекрасної, світлої та талановитої людини — Гліба Юрійовича Івакіна. У своїх дослідженнях він яскраво продемонстрував безперервність і спадковість розвитку матеріальної культури на українських землях від великокняжої епохи до нових часів. Г. Ю. Івакіна можна назвати фундаментом систематичного археологічного вивчення пам'яток пізнього середньовіччя і модерного часу. Під його керівництвом були здійснені розкопки київського гончарного осередку XVII—XVIII ст., територій Михайлівського Золотоверхого монастиря, Старого Арсеналу, Десятинної церкви, середньовічного Києво-Подолу. Ці дослідження дали величезну кількість археологічних знахідок, що належать до майже тисячолітнього періоду історії Києва. За наукового керівництва Г. Ю. Івакіна було введено до наукового обігу значні обсяги знахідок XIV — початку XIX ст., в тому числі виробів з кераміки і скла.

Дослідження здобутих розкопками речових матеріалів посідають значне місце в археологічних студіях. Цей випуск є першим тематичним у журналі «Археологія і давня історія України», присвяченим різноплановому вивченню двох найпоширеніших категорій артефактів: керамічних і скляних виробів.

Представлені тут матеріали охоплюють досить широкий хронологічний період, переважно від часу розквіту Давньоруської держави до XIX ст., а в географічних межах — від Полісся на півночі до Північно-Західного Причорномор'я, Криму і Східних Родопів на півдні та від Полтавщини на сході до Буковини, Галичини і Волині на заході.

Зазначимо, що спеціальним дослідженням з керамологічної проблематики та склоробства означеного часу на європейському науковому просторі присвячено вже чимало тематичних конференцій та видань. Серед них перш за все слід згадати Європейські тематичні конференції з проблем давньої кераміки (*European Meeting on Ancient Ceramics*), які проводяться з 1991 р. кожні два роки та присвячені різним аспектам вивчення археологічної кераміки, в тому числі культурологічним, археологічним, археометричним тощо. Із 1992 р. Міжнародна асоціація вивчення середньовічної та сучасної середземноморської кераміки (АІЕСМ2, з 2012 р. АІЕСМ3) регулярно проводить керамологічні конгреси та семінари (*International Congress On Medieval & Modern Period Mediterranean Ceramics*) і видає їхні матеріали. Міжнародні симпозиуми по кераміці та склу з 2014 р. проводяться Інститутом археології і етнології Польської академії наук та Академією мистецтв і дизайну ім. Євгеніуша Геперта у Вроцлаві. У Москві в 2013 р. відбувся Міжнародний симпозиум «Сучасні підходи до вивчення стародавньої кераміки в археології», організований Інститутом археології РАН, за результатами роботи якого було видано збірник «Современные подходы к изучению древней керамики в археологии» (Москва, 2015). Інститут Керамології, відділення Інституту народознавства НАН України проводить керамологічні конференції та присвячує цій темі окремі розділи у своїх періодичних та серійних виданнях тощо.

Певними віхами, що стимулюють інтерес до вивчення полив'яної кераміки Східноєвропейського регіону, можна вважати також дві конференції, проведені Кримським філіалом Інституту археології НАНУ в 1998 і 2007 рр. — «Історико-культурні зв'язки Причорномор'я і Середземномор'я X—XVIII ст. за матеріалами

полив'яної кераміки» і «Полив'яна кераміка Східної Європи, Причорномор'я і Середземномор'я в X—XVIII ст.», за матеріалами яких також було опубліковано збірки наукових праць.

23—25 березня 2011 р. у Москві пройшла міжнародна наукова конференція «Скло Східної Європи в давнину, середньовіччя і новий час: вивчення і реставрація» (організатори: Інститут археології РАН та Російський державний гуманітарний університет). До заходу долучилися дослідники різних напрямків з шести східноєвропейських країн. Їхні наукові доробки знайшли відображення у виданні в 2015 р. у Санкт-Петербурзі збірці наукових праць «Стекло Восточной Европы с древности до начала XX века».

Отже очевидно, що подібні спеціалізовані заходи та видання покликані об'єднувати зусилля широкого кола спеціалістів різного профілю, спонукати до публікації нових матеріалів з розкопок та музейних колекцій, апробації нових підходів та методів тощо, в цілому сприяти прогресу у розкритті наукового потенціалу окремих категорій археологічних артефактів.

Зважаючи на доцільність таких тематичних зібрань, було вирішено започаткувати в серійному академічному виданні Інституту археології НАН України збірку, присвячену кераміці та склу періоду від класичного середньовіччя до модерного часу. Актуальність подібного тематичного видання обумовлена й тим, що кераміка та скло означеного періоду складають досить суттєву частку археологічних і музейних колекцій на теренах України та Східної Європи, і кількість їх, з огляду на розширення археологічних досліджень, непинно зростає, значно випереджаючи процес введення знахідок до наукового обігу, їх осмислення та аналізу. До того ж напрямки модерної археології в Україні взагалі ще досить молодий, тож серед завдань проекту слід означити і розвиток модерного пам'яткознавства.

Крім того, охоплення досить широкого хронологічно і територіально діапазону виробів, а також залучення спеціалістів різних галузей до їх вивчення, надасть змогу зібрати разом якомога більше матеріалів щодо поширення та трансформації технологій і традицій гончарства та склоробства в межах Східної Європи — від періоду утворення Київської Русі до початку розвитку масштабного промислового виробництва, та сприятиме просуванню в напрямку до розуміння закономірностей, механізмів та шляхів розвитку матеріальної культури на зазначеній території.

До даної збірки увійшли праці понад тридцяти фахівців, як вже добре відомих своїми науковими здобутками, так і молодих вчених, з різних наукових та науково-освітніх установ України, Білорусі та Болгарії. Серед них — археологи, спеціалісти з археологічної і історичної кераміки та скла, хіміки-технологи, історики, архівісти, культурологи.

Керамологічні дослідження відображені у двадцяти дослідженнях. Тематика робіт різноманітна. Більшість з них — це публікації нових

матеріалів із розкопок останніх десятиліть. Серед них як керамічні колекції з культурних шарів поселень і окремих житлово-господарських комплексів (М. О. Гунь, О. М. Веремейчик, К. Меламед, Є. Євтімова, О. В. Оногда, П. А. Нечитайло, А. Б. Бардецький, Б. А. Прищепа), так і рештки гончарних виробництв (А. М. Оленич, І. О. Старенький, П. А. Болтанюк, Є. Ю. Левінзон, М. В. Ільків, В. А. Калніченко, С. В. Пивоваров), та поглиблені дослідження певних категорій виробів (А. А. Чекановський, О. В. Коваленко). Окремо слід відзначити застосування дослідниками різних методів та підходів до вивчення керамічних колекцій: формально-типологічного, стилістичного, регіонально-хронологічного, статистичного аналізу, фотограмметрії, трасологічного, залучення етнографічних паралелей тощо.

Окрім того, пропонується декілька аналітичних узагальнюючих студій стосовно кераміки Галицької та Волинської земель X—XIII ст. (О. В. Манігда), виробництва полив'яного посуду в Криму за часів Джучидської держави (І. Б. Тесленко), результатів і перспектив вивчення технології виготовлення керамічного посуду Середньої Наддніпряни XVI—XVIII ст. (Л. В. Чміль). В двох статтях аналізуються та вперше публікуються архівні матеріали щодо фабричного керамічного виробництва Середньої Наддніпряни і Правобережного Полісся (О. В. Школьна, Л. В. Чміль, Л. Ф. Шепель). Ще в двох статтях на основі писемних, етнографічних та археологічних матеріалів розглядається кустарний гончарний промисел відомих осередків XIX—XX ст. (А. М. Оленич, А. М. Оленич, О. О. Руденко).

Окремий блок складають публікації архітектурної кераміки: керамічних покрівельних матеріалів Ескі-Кермену в Криму (Д. А. Моїсеев), кахель з Дубенського монастиря Рівненської області (Ю. Л. Пшеничний, В. В. Ткач).

Чотири статті присвячені вивченню археологічного скла. В одній з них висвітлено результати дослідження склоробного комплексу Київського Подолу XII—XIII ст. (М. С. Сергеева, О. Ю. Журухіна), в другій — представлені деякі знахідки з розкопок на території Меджибізької фортеці (Ю. І. Толкачов, О. Ю. Журухіна). Третя робота присвячена комплексному аналізу різних категорій скляних виробів (прикраси, посуд, віконне скло, гранати), здобутих під час десятилітніх досліджень турецької лазні і барбакану в Нижньому дворі Аккерманської фортеці (С. О. Біляєва, О. Є. Фіалко), в четвертій наводяться результати оптичного спектрального аналізу різноманітних скляних виробів модерного часу із розкопок в історичному центрі Могильова (І. І. Сінчук).

Видання підготовлене згідно з планами теми Відділу археології Києва та археології Криму і Південно-Західного Причорномор'я Інституту археології НАН України. Упорядкували цей випуск Л. В. Чміль та І. Б. Тесленко. Щиро дякуємо усім дослідникам, які взяли участь у його формуванні.

Ірина ТЕСЛЕНКО, Леся ЧМІЛЬ